

JOSIP JERNEJ

BEZLIČNE POVRATNE TVORBE U HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIKU

Pitanje spada u šire područje povratnih glagola kojih je sistematika »vrlo raznovrsna i teška«,¹ a po našem mišljenju nije u dovoljnoj mjeri obrađena u postojećim gramatikama našeg jezika. Ni opširna rasprava Dragutina Boranića² ne rasvjetljava dostatno tu problematiku niti razgraničuje jasno pojedine kategorije povratnih oblika. Stoga ćemo najprije pokušati da u kratkom pregledu prikazemo našu klasifikaciju povratnih glagola³ da bismo zatim prešli na posebna pitanja koja nas ovdje zanimaju.

Povratni ili reflektivni glagoli dijele se u razne vrste:

1. *Prelazno-povratni*, u kojima se subjekt poklapa s objektom, a reflektivna zamjenica *se* znači *sebe*: ja se branim = ja branim sebe, ti se pereš = ti pereš sebe, on se hvali, čuva, umiva, odijeva itd. (ali ne i »on se veseli«⁴).

2. *Neprelazno-povratni*. To su oni u kojima se riječca *se* ne može zamijeniti sa *sebe*. Npr.: dosađivati se, nečkati se, kreveljiti se, derati se, granati se, prestrašiti se, veseliti se, ražalostiti se, mi smo se udalečili, oni su se probudili, zaustavili, naljutili, promijenili, itd.

Napomena. — Kod ovih glagola povratno *se* može biti i neizrečeno: izliti se — izliti (kad izlije voda); kretati se — kretati (kreće vojska). V. Maretić, Gram.², 440. Tako i pristojati se — pristojati, sjati se — sjati, početi se — početi, svršiti se — svršiti, šetati se — šetati.

¹ M. S. Lalević, *Sintaksa srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd 1962, 23 (ćir.).

² D. Boranić, *O reflektivnim glagolima u hrvatskom jeziku*. Rad JAZU 140 (1899), 131-244.

³ Kod toga se oslanjamo u prvom redu na talijansku gramatiku M. Regula — J. Jernej (*Grammatica italiana descrittiva*, Bern, 1975²).

⁴ Taj primjer navodi, uz ostale, T. Maretić; v. *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb 1931², 438.

3. *Pravi* (ili *apsolutno*) *povratni* glagoli, koji imaju samo refleksivnu konjugaciju, tj. ne upotrebljavaju se bez refleksivne čestice *se*. Npr.: *bojati se, boriti se, čuditi se, kajati se, nadati se, osloniti se, osvrnuti se, stidjeti se, ugnijezditi se*, itd.⁵

4. *Recipročno* (ili *uzajamno*) *povratni* glagoli, kad radnju vrše dva ili više subjekta. Npr.: *Oni se pozdravljaju, mrko se gledaju, onj se tuku; sreli su se; vrijeđaju se međusobno*. — U dativu: *Oni si pruže ruke*.

5. *Prividno refleksivni* glagoli; to su oni prelazni glagoli koji osim izravnog objekta imaju i neizravni u obliku refleksivne zamjenice u dativu (*sebi* ili *si*). Npr.: *On je sebi pribavio simpatije svih drugova*. — *Zaželjeli su si bolji uspjeh*. — *Oprali smo si ruke*.

6. *Povratno-pasivni* oblici; to je slučaj (neposredno) prelaznih glagola koji mogu poprimiti pasivno značenje pomoću refleksivne zamjenice *se*: *Svjetla se pale navečer*. — *Ova cesta otvorit će se sutra*. — *Ovakve se knjige rado čitaju*. — *Stanovi se čiste ujutro*. — *Prijatelji se upoznaju u teškim prilikama*. — *Za ovaj se posao traži inženjer*.

Napomena. — »Ovdje može doći do koincidencije uzajamnopovratnih glagola i pasivne upotrebe glagola. Npr. »Ova se dva glumca mnogo hvale« u uzajamnopovratnom smislu znači: hvale jedan drugoga, u pasivnom smislu znači: drugi hvale ova dva glumca, a kao pravi refleksiv znači: svaki od njih hvali sam sebe.«⁶

Bezlično aktivni smisao imaju slijedeći povratni oblici:

1. Glagoli koji označavaju atmosferske prilike: *daniti se, zabijeliti se, smrknuti se, smrkavati se, zamračiti se, snočiti se*, itd.

2. Bezlični pronominalni glagoli, tj. povratni kojima se dodaje dativni oblik lične zamjenice: *čini mi se, čini nam se, činilo mu se, sviđa mi se, ne dopada mi se, pričulo mi se, ne isplati mi se*, itd.

3. Tipični su slavenski obrati: *meni se spava, nama se ne pjeva, njemu se ne pije*. Ti primjeri označavaju da netko ima ili nema volje da čini ono što glagol znači. Ponekad ti glagoli mogu značiti da »nehotično ili samo od sebe dolazi do vršenja glagolske radnje«. Npr.: *drijema mi se, zijeva mi se, vrti mi se u glavi*.⁷

4. U bezličnoj funkciji upotrebljava se i treće lice nekih glagola (prelaznih i neprelaznih): *vidi se, govori se* (= netko govori, ljudi govore), *misli se* (= netko misli), *živi se, umire se; ovdje se lijepo pjeva; na ove se dane često putuje u inozemstvo; ovdje se govori francuski; mnogo se učinilo; već se više puta tvrdilo; sve se može kad se hoće; tu se dobro spava; odavde se vidi do mora*; itd.

⁵ Ako na području tranzitiviteta, umjesto tradicionalnih dviju vrsta glagola (prelaznih i neprelaznih) prihvatimo razdiobu na tri kategorije: neposredno prelazne, posredno prelazne i neprelazne, onda pravi ili apsolutno povratni glagoli idu u kategoriju posredno prelaznih, jer uvode posredni objekt: *čuditi se čemu, stidjeti se čega*, itd. — Prelazno-povratni glagoli spadaju, dakako, u kategoriju neposredno prelaznih, jer uvode neposredni objekt a neprelazno-povratni bili bi neprelazni.

⁶ V. Dr S. Pavešić i dr Z. Vince, *Gramatika* (dodana Jezičnom savjetniku Matice hrvatske) Zagreb 1971, 374.

⁷ Pavešić-Vince, *Gramatika*, 375.

Ti se obrati ne smiju brkati s pasivnim konstrukcijama navedenim gore pod br. 6. Ovdje se radi o takvim tvorbama koje se na francuskom jeziku uvode s oblikom *on*, a na njemačkom sa *man*. Naš se jezik u tom pogledu slaže s talijanskim, jer oba za tu svrhu upotrebljavaju običnu povratnu zamjenicu: *se* odnosno tal. *si*:

fr. *on parle*
nj. *man spricht*

tal. *si parla*
hs. *govori se*

Kako naši gramatičari kod toga ne razlikuju bezlične od pasivnih konstrukcija, to u oba slučaja propisuju upotrebu neodređenog ličnog subjekta umjesto direktnog objekta. Prema tome ne bi valjalo reći: »Moralo se prodati konja«, nego »Konj se morao prodati«. ⁸ Ne valja »Andrića se mnogo čita u inozemstvu«, nego »Andrić se mnogo čita...«. ⁹ I P. Skok u jednoj bilješci u trećem godištu časopisa *Jezik* ¹⁰ prigovara primjeru iz našeg novinskog stila: »kojim se daje veću slobodu« te ispravlja akuzativ u nominativ »veća sloboda«.

Treba reći da se granica između pasivnog i bezličnog oblika ne može uvijek postaviti jasno i određeno. Ipak vrijedi pravilo da se povratno-pasivni oblici upotrebljavaju samo sa neposredno prelaznim glagolima dok se treće lice povratnih glagola u bezličnoj funkciji tvori i s neprelaznim glagolima (*živi se, umire se*). Da se konstrukcije s akuzativom nalaze i u našim narodnim pjesmama, na to je upozorio još 1937. god. Stanko Škerlj. ¹¹ Evo dva takva primjera što ih Škerlj navodi: ¹²

Nit se vidi konja ni junaka.
Puču puške, broja se ne znaje.

Time dakako ne želimo reći da treba takve upotrebe s akuzativom preporučiti. ¹³ Željeli smo jasnije istaknuti da se ovdje radi o dvije različite konstrukcije, jednoj pasivnoj i jednoj bezličnoj, i da će biti možda korisno da se to pitanje prouči i na piscima.

⁸ Brabec-Hraste-Živković, *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb 1956⁶.

⁹ Pavešić-Vince, *Gramatika*, 375.

¹⁰ *Jezik* III, 124.

¹¹ St. Škerlj, »Bezlično povratne rečenice sa aktivnom konstrukcijom«. *Zbornik lingvističkih i filoloških rasprava A. Beliću...* Beograd 1937, 417—429.

¹² Škerlj, cit. dj., 421.

¹³ Zanimljiva studija dr-a Vjekoslava Rotkvića pod naslovom »O bezličnim glagolima«, tiskana u tri nastavka u *Nastavnom vjesniku* XXVI (1918) obrađuje pitanje impersonalnosti s općeg, indoevropskog gledišta i nije nam stoga mogla pomoći pri obradi našega problema. Ipak je za naše svrhe važan citat iz trećeg dijela te studije (N. vj. XXVI, 209—218) koji glasi: »Logički je subjekt u bezličnih izraza indoevropskih jezika uvijek označen, ako takvom oznakom smijemo držati i formalno određenje ličnim nastavkom 3. lica«. Zatim: »... gramatički (je subjekt) potisnut u pozadinu, te puno svijetlo pada na proces ili pojavu, što je označuje predikat«.

Ima još jedan problem s područja bezličnih tvorbi koji privlači našu pažnju. Dok smo malo prije govorili o prelaznim i neprelaznim glagolima u bezličnoj funkciji, ovdje je riječ o apsolutno povratnim glagolskim oblicima u trećem licu kao i o drugim glagolima kad se upotrebljavaju u bezličnim povratnim tvorbama. Da stvar bude jasna, navest ćemo odmah jedan primjer.

U početnoj fazi *ne smije se* previše *zaustavljati*
na tom pitanju

(bolje: »ne smijemo se« ili »ne valja se«, »ne treba se« ...)

(Tal.: »non ci si deve soffermare troppo ...«; njem.: »darf man sich nicht zu lange ... aufhalten«.)

Ovom se konstrukcijom bavi i Maretić u svojoj Gramatici,¹⁴ ali se njegovo tumačenje razlikuje od našega, jer on govori o pasivu dok po našem shvaćanju ova konstrukcija spada u bezlične. Evo Maretićeva tumačenja:

»Često treba da se načini pasiv od povratnih glagola. U tom slučaju ostaju povratni glagoli bez ikakve promjene, te na pr. *boji se*, *smijaše se* znači lat. *timetur*, *ridebatur*.¹⁵ Primjeri: ... kad *se* čemu čudi. nar. posl. 19., kad *se* kome *podsmijeva*. 291., jorgani su po varošima, a po selima *se pokriva* guberima. rječn. kod jorgan. ...« (Prva dva ovdje navedena primjera štampana su u Maretića ćirilicom.)

U našoj suvremenoj publicistici veoma su česti analogni primjeri. Podijelit ćemo ih u dvije skupine. Ti primjeri potječu uglavnom iz dnevnih štampe.¹⁶

a) Primjeri s pravim (apsolutnim) povratnim glagolima:

Dokazali su kako *se bori* za pravednu stvar.

Nadalo se da će biti bolje.

Sada ide bolje. Mnogo brže *se sporazumijeva*.

Kada *se bori* za opstanak u ligi, onda se protivnik ne poznaje.

Smatram da *se* na vašu veterinarsku službu *može osloniti*.

Na njih *ne može se* pravo *osloniti*.

b) Primjeri s prelaznim i neprelaznim povratnim glagolima:

Nikađa *se ne kupu* u zimi kod otvorenih prozora.

Školarina *se plaća* za jedno polugodište unaprijed, a *upisati se može* do 20. X.

Polazi *se* u pet, a *vraća se* u dvadeset.

U Zagreb *se može vratiti* preko Karlovca.

Požurilo se zato da se propušteno nadoknadi.

Kao što *se vidi*, ovom *se* dozvolom bez poteškoća *služi*.

¹⁴ II izdanje (1931), 441—442.

¹⁵ U stvari »boji se« i »smijaše se« znače u prvom redu »timet« i »ridebant«.

¹⁶ Sabrao sam ih u godinama 1975—77.

Prava kazna bi bila kad *se ne bi smjelo vratiti* kući.
Od toga *se ne može braniti*.
Na Jurjevo kupuje *se, raduje se*, pjeva *se* do kasne noći.
To je hotel u kojem *se odmara* na japanski način.
Caru *se nije približavalo* pokriveno glave. (Dvoznačno!)
Ovdje *se ne može zadržavati* dugo.
Kod njih *se* u nedjelju ne radi nego *odmara*.

Što smeta kod ovih konstrukcija sintaktički dobro upućenom čitaocu? To, što uz povratnu česticu *se* povratnog oblika fali druga, impersonalna čestica koja odgovara francuskom *on* ili njemačkom *man* ili talijanskom *ci* (<*si*). Radi *se* u našem jeziku o pravoj sintaktičkoj praznini koju osjećaju osobito poznavaoци romanskih i germanskih jezika. Ako, npr., treba prevesti ovakve izreke:

Man wäscht sich.
Ci si lava.

Man wundert sich.
Ci si meraviglia.

prijevodі »pere se« i »čudi se« ne mogu nas zadovoljiti, jer osjećamo da tu fali bezimени nosilac radnje. Stoga će biti bolje prevesti gornje primjere na ovaj način: »čovjek se čudi«, »čudimo se«, odnosno »čovjek se pere«, »peremo se«. Talijanska rečenica »Qui non ci si può trattenere a lungo« neće zvučiti dobro ako je prevedemo »Ovdje se ne može zadržavati dugo«. U ovom slučaju će biti bolje reći »Ovdje nije dozvoljeno dugo zadržavanje«, a ima i drugih načina formulacije za ovakve izreke.

Riassunto

I COSTRUTTI IMPERSONALI RIFLESSIVI NEL SERBOCROATO

Innanzi tutto viene data una classificazione in parte nuova dei verbi riflessivi e in seguito un'altra delle forme riflessive impersonali. Infine viene trattato un particolare costrutto impersonale riflessivo corrispondente alle forme italiane del tipo *ci si meraviglia, ci si può appoggiare*.